

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΑΓΟΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ - Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΞΑΝΘΗΣ

Αναστάσιος Γ. Καρασαββόγλου

1. Εισαγωγή

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας παρατηρούνται στην ευρύτερη περιοχή της Ευρώπης μετακινήσεις πληθυσμών κυρίως από χώρες της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης προς τις περισσότερο αναπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης αλλά και τις χώρες που καλύπτουν το νότιο τμήμα της. Οι αιτίες που προκάλεσαν τις μετακινήσεις αυτές έχουν οικονομική, κοινωνική και πολιτική υπόσταση και ανάγονται στις μεταρρυθμίσεις του συστήματος που έχουν συντελεστεί στις χώρες των πρώην κεντρικά σχεδιαζόμενων οικονομιών καθώς και στην επιθυμία των ατόμων να αναζητήσουν καλύτερους όρους διαβίωσης στις περισσότερο αναπτυγμένες οικονομίες των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η Ελλάδα αποτέλεσε ουσιαστικό αποδέκτη των μεταναστευτικών αυτών ρευμάτων. Οι επιπτώσεις της εγκατάστασης μεταναστών στην οικονομία και κοινωνία της χώρας είναι εμφανείς, ποικιλότητες και ενίοτε έντονες.

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι να εξετάσει την εργασιακή συμπεριφορά των ομογενών γυναικών που παλιννόστησαν από Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και εγκαταστάθηκαν στο Νομό Ξάνθης, να αξιολογήσει τις επιπτώσεις της παρουσίας τους στην τοπική αγορά εργασίας και να υποβάλει προτάσεις πολιτικής για την ένταξη των γυναικών στο κοινωνικό και οικονομικό γίγνεσθαι της περιοχής.

Στο δεύτερο μέρος γίνεται μιά σύντομη επισκόπηση της βιβλιογραφίας σχετικά με το ζήτημα των επιπτώσεων της μετανάστευσης στην οικονομία της χώρας υποδοχής, δίνεται δε ιδιαίτερη έμφαση στις επιπτώσεις στην αγορά εργασίας με τη βοήθεια εμπειρικών ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί σε κατ' εξοχήν χώρες υποδοχής μεταναστών όπως είναι οι ΗΠΑ και η πρώην Δυτ. Γερμανία. Στο τρίτο τμήμα της εργασίας γίνεται μιά συνοπτική παρουσίαση της οικονομίας του Νομού Ξάνθης και στο τέταρτο τμήμα της παρουσιάζονται τα αποτελέσματα ε-

μπειρικής έρευνας που έχει πραγματοποιηθεί στο Νομό Ξάνθης. Στο πέμπτο μέρος αναλύονται, σχολιάζονται και αξιολογούνται τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας με άξονα τις δυνατότητες - προοπτικές απορρόφησης των γυναικών από την τοπική αγορά εργασίας. Τέλος στο τελευταίο τμήμα της εργασίας εξάγονται κάποια συμπεράσματα.

2. Επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας

Στην οικονομική επιστήμη γίνεται γενικά αποδεκτό ότι σε συνθήκες ελεύθερου ανταγωνισμού οι μετακινήσεις εργατικού δυναμικού από μιά περιοχή/χώρα προς μία άλλη αποτελούν θετική εξέλιξη και οδηγούν σε άνοδο της συνολικής ευημερίας, εφ' όσον υφίστανται μεταξύ των περιοχών/χωρών αυτών διαφορές στα επίπεδα της οριακής παραγωγικότητας της εργασίας.

Έτσι, αν δεν υπάρχουν οποιαδήποτε εμπόδια-φραγμοί στην κινητικότητα της εργασίας, ο ανταγωνιστικά λειτουργών μηχανισμός της αγοράς εξασφαλίζει τη μετακίνηση δυναμικού από περιοχές/χώρες με χαμηλά επίπεδα αμοιβών προς περιοχές/χώρες με υψηλότερους μισθούς, με συνέπεια την πώση του γενικού επιπέδου μισθών στη χώρα υποδοχής των μετακινουμένων και ταυτόχρονα την αντιμετώπιση συνθηκών ανεπάρκειας εργατικού δυναμικού που ενδεχομένως υφίστανται.

Η ύπαρξη, ωστόσο, καταστάσεων ανισορροπίας στην αγορά εργασίας ή/και το ενδεχόμενο ανελαστικής συμπεριφοράς των μισθών (κατώτατα ημερομίσθια) μπορεί να οδηγήσει σε όξυνση των προβλημάτων στην αγορά εργασίας. Η ένταση και η έκταση των επιπτώσεων της μετανάστευσης στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής εξαρτάται καθοριστικά από το είδος της σχέσης του μεταναστευτικού δυναμικού προς το ημεδαπό. Αν το νεοεισερχόμενο εργατικό δυναμικό παρουσιάζει διαρθρωτικά χαρακτηριστικά (human capital) συμπληρωματικά προς αυτά των ημεδαπών εργαζομένων, τότε οι επιδράσεις στην εγχώρια αγορά εργασίας είναι θετικές. Αντίθετα, αν το αλλοδαπό δυναμικό βρίσκεται σε μία περισσότερο ή λιγότερο ανταγωνιστική προς το εγχώριο, ποιοτικά, σχέση, τότε βρίσκεται σε εξέλιξη μια διαδικασία υποκατάστασης-εκτοπισμού των δεύτερων από τους πρώτους.

Οι εμπειρικές έρευνες που εξετάζουν τις επιδράσεις της μετανάστευσης στην οικονομία των χωρών υποδοχής αφορούν κατά τεκμήριο χώρες που έχουν σοβαρή παράδοση στο θέμα της μετανάστευσης όπως είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και η Γερμανία στην Ευρώπη και επικεντρώνουν την προσοχή τους στις επιπτώσεις στην παραγωγικότητα, τους μισθούς και την απασχόληση.

Σε ό,τι αφορά στην αμερικανική οικονομία οι έρευνες που αναλύουν τις επι-

πτώσεις της μετανάστευσης σ'αυτήν δείχνουν ότι συνολικά υπερτερούν οι θετικές πλευρές της μετανάστευσης (Borjas 1990, Simon 1989). Εξ' άλλου τονίζεται ότι στην απασχόληση και στο επίπεδο αποδοχών των ημεδαπών μακροχρόνια δεν εντοπίστηκαν αρνητικές επιδράσεις (LaLonde and Topel 1991, Altonji and Card 1991, Friedberg and Hunt 1995), ενώ σχετικά με το ιδιαίτερα σημαντικό ερώτημα της σχέσης μεταξύ νεοεισερχόμενου αλλοδαπού και ημεδαπού εργατικού δυναμικού οι έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στηρίζουν τόσο την άποψη περί υποκατάστασης ημεδαπών από αλλοδαπούς (Akbari and Devoretz 1992, Defreitas and Marshall 1983, Matta and Popp 1985), όσο και τη θέση περί ύπαρξης συμπληρωματικής σχέσης ανάμεσα στις δύο κατηγορίες εργαζομένων (Borjas 1986, Rivera-Batiz and Sechzer 1991).

Για τον ευρωπαϊκό χώρο και ιδιαίτερα για την περίπτωση της πρώην Δυτ. Γερμανίας οι σχετικές μελέτες εντοπίζουν θετικές πλευρές της απασχόλησης αλλοδαπών στην παραγωγή (Barabas, Gieseck, Heilemann and Von Loeffelholz 1992, Straubhaar and Zimmermann 1992) αλλά και αρνητικές (Wehrmann 1989). Παράλληλα διαπιστώνεται ότι το επίπεδο μισθών των αλλοδαπών, μακροχρόνια, προσαρμόζεται στα αντίστοιχα επίπεδα των ημεδαπών (Pischke 1992, Schmidt 1992). Τέλος, αναφορικά με το ζήτημα της σχέσης ημεδαπών και αλλοδαπών εργαζομένων διευκρινίζεται ότι στο τομέα της μισθωτής απασχόλησης του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας οι αλλοδαποί μάλλον εκτόπισαν από την παραγωγική διαδικασία το εγχώριο εργατικό δυναμικό (De New and Zimmermann 1993).

Η σχετική προς το θέμα ελληνική βιβλιογραφία είναι εκ των πραγμάτων περιορισμένη δεδομένου ότι το φαινόμενο της μετανάστευσης προς την Ελλάδα είναι σχετικά νέο. Επιπλέον στην Ελλάδα έχουμε να κάνουμε κυρίως με παράνομους μετανάστες με αποτέλεσμα τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία να είναι περιορισμένα και να αφορούν σε ένα μικρό μόνο τμήμα του συνολικού μεταναστευτικού δυναμικού. Τα ερωτήματα δε που κυριαρχούν έχουν σχέση με το επίπεδο αμοιβών των αλλοδαπών συγκριτικά μ'αυτό των ελλήνων συναδέλφων τους καθώς και με το ενδεχόμενο εκτοπισμού από την παραγωγική διαδικασία ημεδαπών από αλλοδαπούς.

Η πλειοψηφία των μεταναστών δε βρίσκεται νομότυπα στη χώρα και ζώντας μονίμως με την αγωνία της ενδεχόμενης απέλασης από την Ελλάδα γίνεται πολύ εύκολα θύμα εκματάλλευσης από τους ημεδαπούς εργοδότες. Έτσι οι αλλοδαποί προσφέρουν υπηρεσίες σε επίπεδο μισθών εμφανώς χαμηλότερο από το αντίστοιχο των Ελλήνων (Λινάρδος-Ρυλμόν 1993), αυτό δε προσεγγίζει ποσοστό περίπου 45% των Ελλήνων (Lianos, Sarris and Katseli 1995).

Αναφορικά δε με το ερώτημα της σχέσης εργασίας μεταξύ αλλοδαπών και ημεδαπών, είναι βέβαιο ότι αυτό δεν μπορεί να απαντηθεί συνολικά και εξαρτά-

ται από το είδος της οικονομικής δραστηριότητας, το χρονικό ορίζοντά της, το προσφερόμενο επίπεδο μισθών, την εξειδίκευση στην παραγωγή. Πρόσφατες, πάντως, εμπειρικές έρευνες στην περιοχή της Βόρειας Ελλάδας δείχνουν ότι οι παράνομοι μετανάστες σε συγκεκριμένους τομείς (κατασκευές, γεωργία) καλύπτουν επιπρόσθετες ανάγκες με συνέπεια να μπορεί έτσι να στηριχθεί η θέση περί συμπληρωματικότητας της απασχόλησης ημεδαπών και αλλοδαπών (Lianos, Sarris and Katseli 1995, Karassavoglou and Katrakilidis 1997, Chletsos and Karassavoglou 1997).

3. Η οικονομία του Νομού Ξάνθης: Ορισμένα στοιχεία

Το έτος 1991, έτος κατά το οποίο πραγματοποιήθηκε η τελευταία απογραφή της ΕΣΥΕ, κατοικούσαν στο Ν. Ξάνθης 91.063 άτομα. Απ' αυτά 40.993 (45,1%) κατοικούσαν σε κατ' εξοχήν αγροτικές περιοχές του Νομού, 12.500 (13,7%) σε ημιαστικές περιοχές και 37.442 (41,2%) στα αστικά κέντρα.

Οι απασχολούμενοι αποτελούν 39,1% (35.605) του συνολικού πληθυσμού, ενώ το ποσοστό ανεργίας είναι 8,4%. Το μεγαλύτερο τμήμα των απασχολουμένων (53,0%) εργάζεται στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας, 14,4% στο δευτερογενή και οι υπόλοιποι προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον τριτογενή τομέα.

Το παραγόμενο Α.Ε.Π. (73.934 εκατ. δρχ., τρέχουσες τιμές) προέρχεται κατά 30,3% από τον πρωτογενή τομέα, κατά 34,0% από το δευτερογενή και κατά 35,6% από τον τριτογενή τομέα της οικονομίας.

Ο Ν. Ξάνθης και η Θράκη γενικότερα έχουν τύχει ιδιαίτερης αναπτυξιακής και επενδυτικής μεταχείρισης από το ελληνικό κράτος κάτι που προκύπτει από τις ιδιαίτερα ευνοϊκές γι' αυτήν ρυθμίσεις των διαφόρων αναπτυξιακών νόμων και τη θέσπιση ειδικών ρυθμίσεων-κινήτρων που αφορούν στην εγκατάσταση και λειτουργία μονάδων στην περιοχή αυτή.

Αν και θα μπορούσε να αμφισβητήσει κανείς, μερικώς τουλάχιστον, την αποτελεσματικότητα των μέτρων αυτών σε σχέση προς τις εκδηλωθείσες προθέσεις-προβλέψεις της πολιτείας ή/και τις εγκριθείσες χρηματοδοτήσεις των επενδυτικών σχεδίων, είναι, εν τούτοις, γεγονός ότι η πολιτική υποστήριξης της Θράκης ανέκοψε τον οικονομικό και κοινωνικό μαρασμό της περιοχής, οδήγησε σε άνθηση των οικονομικών δραστηριοτήτων, προσέφερε νέες ευκαιρίες απασχόλησης και έδωσε τη δυνατότητα σε επιχειρήσεις της περιοχής να εκμεταλλευτούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματά της (χαμηλό κόστος εργασίας ή/και παραγωγής, σημαντική γεωπολιτική θέση της Θράκης στον ευρύτερο χώρο των Βαλκανίων και της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης) και να αναπτύξουν σημαντικές και αξιόλογες δραστηριότητες με στόχο τόσο την εγχώρια όσο και την αγορά της αλλοδαπής.

Έτσι σήμερα στο Ν. Ξάνθης λειτουργούν 853 μεταποιητικές μονάδες που απασχολούν, μόνιμα ή εποχιακά, 5.000 περίπου εργαζομένους. Απ' αυτές 144 επιχειρήσεις (16,8%) παράγουν διάφορα είδη διατροφής, 125 (14,6%) παράγουν μεταλλικά προϊόντα, 103 (12,0%) είδη ένδυσης και υπόδησης, 92 μονάδες (10,7%) παράγουν προϊόντα ξύλου και οι υπόλοιπες δραστηριοποιούνται σε τομείς όπως καπνός, χαρτικά, δέρμα, πλαστικά, χημικά προϊόντα κ.ά.

4. Τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο Ν. Ξάνθης κατά τη διάρκεια του έτους 1996, αναφέρεται σε ένα δείγμα 350 ομογενών γυναικών ηλικίας 18-65 χρόνων που παλιννόστησαν από Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και εγκαταστάθηκαν στα όρια του Νομού και περιλαμβάνει γυναίκες από τις αστικές περιοχές και τα χωριά του Νομού. Το δείγμα θεωρείται αξιόπιστο και αντιπροσωπευτικό δεδομένου ότι καλύπτει περίπου το ένα τρίτο (1/3) του συνόλου (1.100) των γυναικών.

Για τη συλλογή των σχετικών στοιχείων πραγματοποιήθηκαν, με τη βοήθεια του καταλόγου διευθύνσεων του ΕΙΥΑΠΟΕ, επισκέψεις στις κατοικίες των γυναικών και συμπληρώθηκε σχετικό ερωτηματολόγιο.

Οι μισές περίπου γυναίκες του δείγματος (46,0%) διανύουν την πλέον παραγωγική περίοδο της ζωής τους αφού είναι ηλικίας 30 έως 40 χρόνων.

Προέρχονται κατά 43,2% από την Γεωργία, κατά 19,6% από την Αρμενία, κατά 13,6% από το Καζακστάν, κατά 8,0% από την Αλχαζία, κατά 7,7% από την Ρωσία και οι υπόλοιπες από την Ουκρανία, το Αζερμπαϊτζάν κλπ. Η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε, κατά πλειοψηφία, την τριετία 1991-1993.

Σε ό,τι αφορά στο εκπαιδευτικό προφίλ των γυναικών τα σχετικά στοιχεία της εμπειρικής έρευνας δείχνουν ότι πρόκειται για δυναμικό με αξιόλογα προσόντα και ικανότητες. Πράγματι μία στις πέντε γυναίκες του δείγματος απέκτησε στη μεταλυκειακή βαθμίδα εκπαίδευσης αναγνωρισμένο από την πολιτεία τίτλο ειδίκευσης σε αντικείμενα όπως Δακτυλογράφος-Γραμματέας, Νοσοκόμα, Πωλήτρια, Μοδίστρα, Φυσικοθεραπεύτρια, Κομμώτρια κ.ά.

Εξ' άλλου από τις 294 γυναίκες που πληρούσαν τις τυπικές προϋποθέσεις για την εισαγωγή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση 96 (32,6%) αποφοίτησαν απ' αυτήν και απέκτησαν κυρίως τους παρακάτω πανεπιστημιακούς τίτλους σπουδών: Φιλολόγος Καθηγήτρια (18,8%), Δασκάλα (17,7%), Μηχανικός (15,6%), Οικονομολόγος (15,6%), Χημικός (11,5%), Ιατρός (8,3%). Ωστόσο οι ελληνικές αρχές (ΔΙΚΑΤΣΑ) συνολικά σε κάθε δύο από τις τρεις παραπάνω περιπτώσεις

αρνήθηκαν να ισοτιμήσουν τον αποκτηθέντα ακαδημαϊκό τίτλο σπουδών με αντίστοιχο ελληνικό.

Η μεταλυκειακή ή/και πανεπιστημιακή εκπαίδευση των γυναικών αποτέλεσε για τη συνέχεια της ζωής τους το εφαλτήριο για την απόκτηση πλούσιας, κατά βάση, επαγγελματικής εμπειρίας. Έτσι 73,8% των ερωτηθέντων γυναικών απασχολήθηκαν στη χώρα προέλευσης σε αντικείμενα σχετικά προς τους αποκτηθέντες τίτλους σπουδών. Αντίθετα στη χώρα υποδοχής, στην Ελλάδα, δεν κατέστη δυνατόν να συνεχίσουν την ενασχόλησή τους σε θέσεις εργασίας με αντικείμενο σχετικό προς τις σπουδές τους, αφού προσέφεραν υπηρεσίες ως μισθωτές, κυρίως, εργαζόμενες σε κλωστοϋφαντουργικές μονάδες της περιοχής, στον γεωργικό τομέα, σε εστιατόρια-καφενεία, σε καπνομάγαζα και πωλήτριες σε μαγαζιά.

Η ύπαρξη τυπικών ή/και ουσιαστικών δυσχερειών-δυσκολιών σε ό,τι αφορά την απορρόφησή τους από την τοπική αγορά εργασίας (μη αναγνώριση ακαδημαϊκών τίτλων σπουδών, μη αντιστοίχιση των αποκτηθέντων γνώσεων στη χώρα προέλευσης με τις ανάγκες της οικονομίας στη χώρα υποδοχής) και οι πιεστικές βιοποριστικές ανάγκες των ιδίων και των οικογενειών τους, οδήγησαν πολλές γυναίκες σε μία διαδικασία απόκτησης νέων ή/και συμπληρωματικών γνώσεων - ειδικοτήτων προκειμένου να αποκτήσουν αυτές επαγγελματικές δεξιότητες περισσότερο χρήσιμες με όρους πραγματικών αναγκών της τοπικής οικονομίας. Αυτό εκφράζεται από τη συμμετοχή αυτών σε επιδοτούμενα σεμινάρια αρχικής ή/και συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης που υλοποίησαν εθνικοί ή περιφερειακοί φορείς και αφορούσαν κατά βάση θεματικά πεδία όπως Ραπτική-Γαζωτική, Μαγειρική, Κομμωτική και Πληροφορική.

Μία σημαντική παράμετρος της λειτουργίας της αγοράς εργασίας είναι αυτή των εργασιακών σχέσεων και των μορφών απασχόλησης που επικρατούν σ' αυτήν.

Στην περίπτωση των ομογενών γυναικών του Ν. Ξάνθης τα εμπειρικά αποτελέσματα δείχνουν ότι το τμήμα αυτό του εργατικού δυναμικού είναι πρόθυμο να προσφέρει μισθωτές υπηρεσίες σε χώρους εργασίας που δεν συσχετίζονται με το επαγγελματικό παρελθόν τους, αμείβεται με μισθούς εμφανώς χαμηλότερους απ' αυτούς των ντόπιων εργαζομένων,

- απασχολείται σε καθεστώς υψηλής εργασιακής ευελιξίας, δεδομένου ότι κατά κανόνα δουλεύουν όσο (ώρες εργασίας, διευθέτηση του χρόνου εργασίας) και όταν (υπερωρίες, βάρδιες, Σαββατοκύριακα) επιθυμεί ο εργοδότης και
- είναι κατά τεκμήριο άτομα με πολλές φοβίες, ανασφάλειες και γι' αυτό ευάλωτα σε υποτακτικές εργασιακές συμπεριφορές.

Αν αναλογισθεί κανείς το γεγονός ότι οι γυναίκες κατά την παραμονή τους εργάστηκαν κυρίως ως ανειδίκευτες εργαζόμενες σε βιοτεχνίες ένδυσης, κα-

πνομάγαζα, εστιατόρια και στον αγροτικό τομέα της οικονομίας της περιοχής και ότι απασχολούνται, όπως προαναφέρθηκε, με ιδιαίτερα ευνοϊκούς μισθολογικούς και εν γένει εργασιακούς όρους, προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα ότι στους τομείς αυτούς οι γυναίκες που παλιννόστησαν υποκαθιστούν ντόπιες/ους εργαζομένες/ους, με αποτέλεσμα να οξύνεται το έτσι κι αλλιώς έντονο φαινόμενο της ανεργίας γυναικών στην τοπική αγορά εργασίας.

Εξ' άλλου η διαπίστωση ότι αυτές αμείβονται με χαμηλότερους μισθούς απ' ό,τι το υπόλοιπο εργατικό δυναμικό υποδηλώνει και μία έξαρση των παραοικονομικών δραστηριοτήτων δεδομένου ότι κάτι τέτοιο είναι εφικτό μόνο σε ένα τέτοιο καθεστώς. Διαφορετικά οι εργοδότες θα ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν στις ομογενείς γυναίκες, όπως σε κάθε εργαζόμενο, τουλάχιστον το από τις συλλογικές διαπραγματεύσεις προβλεπόμενο κατώτατο ημερομίσθιο.

5. Τοπική αγορά εργασίας και απασχόληση γυναικών

Τις παρελθούσες δεκαετίες η αγορά εργασίας του Ν. Ξάνθης παρουσίασε σημαντικό βαθμό ποσοτική και κυρίως ποιοτική στενότητα.

Πράγματι οι χαμηλοί και γι' αυτό μη ικανοποιητικοί ρυθμοί ανάπτυξης της τοπικής οικονομίας τόσο σε σχέση προς το σύνολο της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης όσο και σε σχέση προς την ελληνική οικονομία συνολικά (την περίοδο 1971 έως 1991 ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ σε σταθερές τιμές του έτους 1970 ήταν για την Περιφέρεια Α.Μ.Θ. 1,64 και για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας 1,96, ενώ για το Νομό Ξάνθης ήταν 1,21. Βλέπε σχετικά ΚΕΠΕ, 1995), η έλλειψη ουσιαστικού και διαπνεόμενου από τη λογική του μακροχρόνιου προανατολισμού-προγραμματισμού επενδυτικού ενδιαφέροντος και η, εν γένει, παραμέληση της περιοχής από την πολιτεία οδήγησαν ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού στην μετανάστευση (εσωτερική και εξωτερική) και σε στενότητα στελεχών επιχειρήσεων υψηλού επιπέδου που θα μπορούσαν να στηρίξουν μονάδες με υψηλή παραγωγική εξειδίκευση και καινοτόμες τεχνολογικές υποδομές.

Οι επενδύσεις που υλοποιήθηκαν στην περιοχή τη δεκαετία του '80 και '90 ως απόρροια των αναπτυξιακών νόμων και των σχετικών κινήτρων/επιδοτήσεων που αυτοί προσέφεραν δημιούργησαν νέες θέσεις εργασίας στο Νομό και συνέβαλαν, μερικώς τουλάχιστον, στην αντιμετώπιση της ποσοτικής στενότητας στην τοπική αγορά εργασίας. Ειδικότερα η Περιφέρεια Α.Μ.Θ. εκτιμά ότι το διάστημα 1985 έως 1995 δημιουργήθηκαν στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας του Νομού 7.164 νέες θέσεις εργασίας από επενδυτικά σχέδια που υπήχθησαν στον ΕΟΜΜΕΧ και στην Περιφέρεια Α.Μ.Θ.

Παρ' όλ' αυτά όμως η προσέλκυση υψηλού ή ικανοποιητικού επιπέδου στελεχών δεν φαίνεται να έχει πραγματοποιηθεί με αποτέλεσμα το πρόβλημα της "ποιοτικής στενότητας" να είναι ακόμη και σήμερα υπαρκτό δυσχεραίνοντας έτσι της προσπάθειες για ταχύρρυθμη ανάπτυξη της περιοχής.

Η παρουσία των ελλήνων ομογενών επιδρά τόσο στις ποσοτικές όσο και στις ποιοτικές πλευρές της τοπικής αγοράς εργασίας.

Η είσοδος επιπρόσθετου εργατικού δυναμικού σε μία αγορά εργασίας που παρουσιάζει υψηλό ποσοστό ανεργίας και προσφέρει περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης συμβάλλει τουλάχιστον στη διατήρηση άν όχι επέκταση των ανισορροπιών στην αγορά εργασίας και δυσκολεύει την αποτελεσματική αντιμετώπισή τους.

Ταυτόχρονα όμως φαίνεται να επηρεάζεται και η ποιοτική διάρθρωση του εργατικού δυναμικού του Νομού. Το έτος 1991, δηλαδή λίγο πριν λάβει χώρα η μαζική εγκατάσταση Παλινοσοτούντων στην Περιφέρεια Α.Μ.Θ., το επίπεδο εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού της Περιφέρειας ήταν ιδιαίτερα χαμηλό αφού ελάχιστα ήταν τα άτομα εκείνα που ήταν κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων σπουδών, 5,4% του συνόλου του εργατικού δυναμικού της Περιφέρειας ήταν απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, 16,9% της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, 47,6% αποφοίτησαν από τη δημοτική εκπαίδευση και 29,3% δεν κατάφεραν να αποκτήσουν ούτε καν το απολυτήριο του Δημοτικού (Περιφέρεια Α.Μ.Θ., χωρίς έτος). Δεδομένου ότι οι Παλινοσοτούντες εμφανίζουν ικανοποιητικό και ενίοτε υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι η παρουσία τους συμβάλλει γενικά στη βελτίωση της εικόνας του εκπαιδευτικού επιπέδου του εργατικού δυναμικού και προσφέρει έτσι στην τοπική ή/και εθνική οικονομία ένα σχετικό συγκριτικό πλεονέκτημα.

Ειδικότερα για την περίπτωση των ομογενών γυναικών πρέπει να τονισθούν τα εξής:

- Η είσοδός τους στην τοπική αγορά εργασίας έρχεται να ενισχύσει την διαφαινόμενη τάση για αύξηση του γυναικείου πληθυσμού στο σύνολο του εργατικού δυναμικού της περιοχής (Περιφέρεια Α.Μ.Θ., χωρίς έτος).
- Το ικανοποιητικό εκπαιδευτικό τους επίπεδο βελτιώνει τη γενικότερη ποιοτική εικόνα του γυναικείου εργατικού δυναμικού του Νομού.
- Ταυτόχρονα όμως, εξ' αιτίας της απασχόλησης των ομογενών γυναικών σε τομείς-χώρους και ειδικότητες που δε συσχετίζονται με τους ακαδημαϊκούς τίτλους σπουδών καθώς και με τις σχετικές εμπειρίες που απέκτησαν στη χώρα προέλευσης, διαπιστώνεται ότι λαμβάνει χώρα μία διαδικασία συνεχούς απαξίωσης γνώσεων και ικανοτήτων με αρνητικές συνέπειες για τις ίδιες και την οικονομία της χώρας υποδοχής.

- Οι στενότητες στην τοπική αγορά εργασίας, το έντονο πρόβλημα της ανεργίας, η δυσχερής οικονομική τους κατάσταση και η συγκρατημένη και ενίοτε αρνητική αντιμετώπισή τους από το κοινωνικό σύνολο οδηγεί τις γυναίκες ομογενείς σε μία εργασιακή συμπεριφορά με έντονα στοιχεία ευελιξίας. Αυτή η εξέλιξη βραχυχρόνια ευνοεί τη μερική αντιμετώπιση των λειτουργικών ακαμψιών της τοπικής αγοράς εργασίας.
- Η ευέλικτη εργασιακή συμπεριφορά (άτυπες μορφές απασχόλησης, χαμηλά ημερομίσθια, ευέλικτο ωράριο εργασίας, προδιάθεση για προσφορά εργασίας σε διάφορους χώρους, τομείς κλπ.) των ομογενών γυναικών, αν και συμβάλλει στην προσωρινή αντιμετώπιση του οικονομικού τους προβλήματος, μακροχρόνια οδηγεί στην περιθωριοποίησή τους αφού τις αποξενώνει από το αντικείμενο εργασίας που μέχρι τώρα κατέχουν και ταιτοχρόνως εδραιώνει μορφές απασχόλησης που δεν διασφαλίζουν τη μελλοντική ένταξή τους στην αγορά εργασίας. Αυτό ισχύει παρά τα ισχυρά κίνητρα (επιδότηση του κόστους εργασίας) που προσφέρουν οι επενδυτικοί νόμοι για τυπική ένταξη αυτών στην παραγωγική διαδικασία.
- Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της απασχόλησης των ομογενών γυναικών (χαμηλός μισθός, ασταθής απασχόληση, εργασία χωρίς ιδιαίτερα κίνητρα) κατατάσσουν αυτές αναμφίβολα, σύμφωνα με τις απόψεις περί δυαδισμού στην αγορά εργασίας, στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας σε τοπικό επίπεδο (Χλέτσος 1988) και διευρύνουν έτσι το μέγεθος και την έκταση της δευτερεύουσας σε βάρος της πρωτεύουσας αγοράς εργασίας.
- Το γεγονός εξ' άλλου ότι οι γυναίκες προσφέρουν υπηρεσίες ως ανειδίκευτες εργαζόμενες σε διάφορους τομείς της τοπικής οικονομίας αποτελεί ενδεικτικό στοιχείο για την ύπαρξη ανταγωνιστικής σχέσης με το κατά πλειοψηφία ανειδίκευτο ντόπιο γυναικείο εργατικό δυναμικό με συνέπεια να υποκαθιστούν οι πρώτες τις δεύτερες και να προκαλούνται κοινωνικές προστριβές και αντιπαραθέσεις.
- Συγκεκριμένα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της τοπικής οικονομίας (έκταση αγροτικού τομέα, τουριστικές δραστηριότητες, εποχιακός χαρακτήρας δραστηριοτήτων, παραοικονομία) ευνοούνται από την ύπαρξη ευέλικτου και φθηνού εργατικού δυναμικού όπως είναι οι γυναίκες ομογενείς.

6. Συμπεράσματα

Σκοπός της εργασίας είναι να διερευνήσει τις παρούσες δυνατότητες και τις μελλοντικές προοπτικές ένταξης στην αγορά εργασίας του Νομού Ξάνθης ομογενών γυναικών που παλιννόστησαν από Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

Τα εμπειρικά αποτελέσματα δείχνουν ότι παρά το σχετικά ικανοποιητικό εκπαιδευτικό υπόβαθρο και τις πλούσιες επαγγελματικές εμπειρίες που αποκόμισαν στη χώρα αποστολής, οι γυναίκες είναι τελικά αναγκασμένες να απασχολούνται σε πρωτόγνωρους από άποψη αντικειμένου εργασιακούς χώρους που δεν απαιτούν ούτε ιδιαίτερη εξειδίκευση ούτε σχετικές επαγγελματικές εμπειρίες.

Έτσι όμως:

- οι γυναίκες ομογενείς δεν προσφέρουν αυτά που μπορούν και πραγματικά καλά γνωρίζουν

- αυτές λειτουργούν στις νέες θέσεις εργασίας λιγότερο αποδοτικά απ' ό,τι αν ασκούσαν επαγγελματική δραστηριότητα σχετική προς αυτή του παρελθόντος και

- η τοπική οικονομία δεν αξιοποιεί υπάρχουσες δεξιότητες-ικανότητες που είναι αναγκαίες και χρήσιμες στην αναπτυξιακή διαδικασία μιας περιφερειακής οικονομίας.

Επιπρόσθετα, τα εμπειρικά αποτελέσματα δείχνουν ότι η όποια απασχόληση των γυναικών διαπνέεται από μία ιδιαίτερα ευέλικτη εργασιακή συμπεριφορά κάτι που ευνοεί την τοπική αγορά εργασίας και μάλιστα τις επιχειρήσεις της περιοχής.

Τέλος, διευκρινίσθηκε ότι το ανειδίκευτο ντόπιο εργατικό δυναμικό, μερικώς τουλάχιστον, υποκαθίσταται από τις ομογενείς γυναίκες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Αθανασίου Λ.Α., Καβαδίας Π.Α., Κατοχιανού Δ.Ν. και Τονικίδου Π.Ι., (1995): *Διαπεριφερειακή ανάλυση και πολιτική και βασικά στοιχεία κατά περιφέρεια και νομό*, ΚΕΠΕ, Εκθέσεις 19, Αθήνα.
- Λινάρδος-Ρυλμόν, Π., (1993), *Αλλοδαποί εργαζόμενοι και αγορά εργασίας στην Ελλάδα*, Ινστιτούτο Εργασίας (ΙΝ.Ε.) της ΓΣΕΕ, Μελέτες Αρ.1.
- *Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης*, (χωρίς έτος): *Περιφέρεια-κές αγορές εργασίας της Περιφέρειας* Α.Μ.Θ., Κομοτηνή.
- Χλέτσος Μ., (1988): *Οι γυναίκες και η αγορά εργασίας*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Τεύχος 68, σελ. 128-139.

Ξένη

- Akbari, A.H. and D.J. Devoretz, (1992), *The Substitutability of Foreign-born in Canadian-production: Circa 1980*, Canadian Journal of Economics, 25, 3, 604 - 614.
- Altonji, J. and D. Card, (1991), *The Effects of Immigration of the Labor Market Outcomes of Less-skilled Natives*, in: *Immigration, Trade and the Labor Market*, J.M. Abowd and R.B. Freeman (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 201 - 234.
- Barabas, G., A. Gieseck, U. Heilemann und H.D. von Loeffelholz, (1992), *Gesamtwirtschaftliche Effekte der Zuwandernung*, RWI-Mitteilungen, 43, 133-154.
- Borjas, G.J., (1986), *Immigrants and the U.S. Labor Market*, in: *Essays on Legal and Illegal Immigration*, S. Pozo (ed.), Washington, D.C.: W.E. Upjohn Institute for Employment Research, 7-20.
- Borjas, G.J., (1990), *Friends or Strangers: The Impact of Immigrants on the U.S. Economy*, New York: Basic Books.
- Chletsos, M. and Karassavoglou A., (1997), *The Impacts of Illegal Immigrants on Regional Level-Evidence from Kavala Region in Greece*, Centre for Economic Policy Research, Conference On the Economics of Illegal Migration, Athens.
- Defreitas, G. and A. Marshall, (1983), *Immigration and Wage Growth in U.S. Manufacturing in the 1970s*, Paper presented at the AEA/IRRA Meetings, San Francisco, California.
- De new, J.P. and K.F. Zimmermann, (1993), *Native Wage Impacts of Foreign Labor: A Random Effects Panel Analysis*, mimeo., Muenchen.
- Friedberg, R.M. and Hunt J., (1995), *The Impact of Immigrants of Host Country Wages Employment and Growth*, Journal of Economic Perspectives, Vol. 9, No 2, 23-44.
- Karassavoglou, A. and Katrakilidis, C., (1997), *Immigration and Low-Wage Employment in Greece*, Paper presented at the LoWER-Conference on Problems of Low - Wage Employment, Bordeaux.

- **LaLonde, R.J. and R.H. Topel**, (1991), *Labor Market Adjustments to Increased Immigration*, in: *Immigration, Trade and the Labor Market*, J.M. Abowd and R.B. Freeman (ed.), Chicago : University of Chicago Press, 167 - 200.
- **Lianos, Th., Sarris, A. and Katseli L.**, (1995), *The Impact of Illegal Immigration on Local Labour Markets: The Case of Northern Greece*, CEPR Workshop (Centre for Economic Policy Research), The Political Economy of Illegal Immigration, Halkidiki.
- **Matta, B. and A. Popp**, (1985), *Immigration and the Earnings of Youth in the United States*, *International Migration Review*, 22, 104-116.
- **Pischke, J.S.**, (1992), *Assimilation and the Earnings of Guestworkers in Germany*, mimeo, Mannheim.
- **Rivera - Batiz, F.L. and S.L. Sechzer**, (1991), *Substitution and Complementarity between Immigrant and Native Labour in the United States*, in: *U.S. Immigration Policy Reform in the 1980's*, F.L. Rivera-Batiz, S.L. Sechzer and I.N. Gang (ed.), New York: Praeger, 89-116.
- **Schmidt, C.M.**, (1992), *The Earnings Dynamics of Immigrant Labor*, CEPR Discussion Paper 763, London.
- **Simon, J.L.**, (1989), *The Economic Consequences of Immigration*. Cambridge: Basil Blackwell.
- **Straubhaar, T. and K.F. Zimmermann**, (1992), *Towards a European Migration Policy*, CEPR Discussion Paper 641, London.
- **Wehrmann, M.**, (1989), *Auswirkungen der Auslaenderbeschaeftigung auf die Volkswirtschaft der Bundesrepublik Deutschland in Vergangenheit und Zukunft*, Baden-Baden, Nomos.